

Sociologie a ideologie

Pod tímto názvem vyšel v nakladatelství Nauka v Moskvě v roce 1969 rozsáhlý sborník (467 s.), který připravily Akademie věd SSSR, Institut konkrétních sociálních výzkumů, Institut filosofie a Sovětská sociologická asociace.

Dvaatřicet autorů tu předkládá své práce, které byly připraveny pro VI. světový sociologický kongres v Evianu. Nejen rozsah a tematická šíře, ale především teoreticko-metodologická závažnost profilujících statí knihy ukazuje, že jde o publikaci velice významnou. Sborník je rozdělen do pěti oddílů:

- I. Filosoficko-metodologické problémy sociologie.
- II. Sociální problémy současné společnosti.
- III. Osobnost (individuum) jako předmět sociologického výzkumu.
- IV. Rozvoj sociologie v socialistických zemích Evropy a mezinárodní sociologické výzkumy.
- V. Aktuální problémy sociologie a s ní souvisejících věd.

Vzhledem k situaci na československé „sociologické frontě“ považujeme za důležité zmínit se především o některých příspěvcích z prvního oddílu knihy (Filosoficko-metodologické problémy sociologie).

Úvodní stat F. V. Konstantinova *Sociologie a ideologie* dala název celé knize. Konstantinov neobchází žádnou z otázek, kolem kterých se u nás v posledních letech chodilo po špičkách.

Žijeme ve světě rozděleném na protikladné sociálně politické systémy, žijeme ve společnostech, které jsou rozděleny na antagonistické sociální síly a třídy. Je za této situace vůbec možné „odhalit objektivní pravdu, nezávislou na přáních, tužbách, zaujatých úsudcích a idejích, pravdu, jež by byla svým obsahem nezávislá na subjektu, člověku, a dokonce celém lidstvu...“ (s. 3)?

Takto formulovaná otázka nemůže být zodpovězena bez řešení vztahu sociologie a ideologie.

Složitost a ostrost problematiky tohoto vzájemného vztahu je podle Konstantinova podmiňována dvěma skutečnostmi:

1. specifickou zvláštností samotného předmětu zkoumání, jímž jsou sociální vztahy;
2. metodologickou kulturou a světonázorovými hledisky, která ovlivňují a určují volbu přístupu ke zkoumanému materiálu, ke způsobu syntézy atd.

Snad nejdůležitějším kanálem, kterým proniká metodologická kultura a světonázorová orientace do řešení konkrétních, dílčích problémů i obecných otázek sociologické práce, je sám sociolog, jeho hodnotová orientace, schopnost dívat se a posuzovat svět sociálních vztahů z hlediska důsledně vědeckých, monistických přístupů, které představuje dialektický materialismus.

Souhlasíme s F. V. Konstantinovem, když říká, že úkolem sociologie je objevování pravdy. „Pravdou rozumíme taková teoretická pravidla a principy, které správně a adekvátně odrážejí realitu existující nezávisle na nás“ (s. 6).

Konstantinov naznačuje složitost a rozpornost ověřování pravdy. Pravdivost těch či oněch úsudků, pouček a tezí se jinak projevuje ve fyzice, jinak v podniku, v úřadě, v institucionálním světě a mnohem složitější je prověření sociologických teorií, které formulují zákony společenského života, které určují směry sociálních prognóz, měřitelných desetiletími.

Naše doba je dobou peripetií ideového zápasu, který zasahuje do života každého jednotlivce. Je určitým paradoxem, že právě v průběhu posledních padesáti let se stále znovu a vždy v jiném teoretickém hávu objevují koncepce o „koncích ideologické éry“.

Konstantinov ukazuje, proč právě v našem století jsou popularizovány koncepce buď zcela odmítající souvztažnost sociologie a ideologického procesu, nebo hodnotící tuto souvztažnost zcela negativně.

Vliv Weberových teoretických konstrukcí potvrdil, že tu zdaleka nejde o akademickou otázku.

Zatímco pro konstrukce weberovského typu je „osvobození se od ideologických hodnot“ prvním předpokladem skutečně „vědecké“, „nezávislé“, „objektivní“ sociologie, ukazuje Konstantinov, že opak je pravdou.

„Každý poctivý a objektivní badatel zabývající se problematikou vzájemného vztahu sociologie a ideologie musí brát v úvahu prostý, hodnověrný a zřetelný fakt: každá lidská generace je svědkem vzájemného boje ideologických systémů a boje společenských idejí“ (s. 7).

Stavět do protikladu sociologii a ideologii, poznávací a ideologické momenty, znamená nesprávně chápat nebo nesprávně interpretovat tezi o sociální podmíněnosti vědomí.

Konstantinov odmítá různá zkosnatělá zjednodušení a dokazuje, že „... spory o podstatě ideologie začínají tehdy, když si lidé začínají uvědomovat, že v sociálně nejednotné třídní společnosti jakékoli motivy ideálního řádu

— právní, etické, estetické, nemluvě o politice a stimulech k práci — vždy odrážejí v té či oné podobě určité zájmy té které společenské třídy, a to zájmy základní a podstatné.

Pokud jde o ideologii, objevuje se buď jako zčásti nevědomý, tj. nesystematizovaný souhrn idejí, názorů, nebo jako více či méně systemizované vyjádření cílů, zájmů, snah, pohnutek, motivů a sociálních ideálů velkých sociálních skupin lidí, které je možno charakterizovat stejným společenským postavením a především stejnou pozicí v systému společenské výroby.

Ideologie nevzniká samostatně a odděleně od konkrétních forem duševního poznání světa člověkem, ale prostřednictvím různých forem společenského vědomí jako jeho výsledek, resumé jeho sociálního obsahu. Pojmy „ideologie“ a „formy společenského vědomí“ se navzájem proplétají, avšak nejsou zcela totožné. Ideologie představuje velice komplikovanou a mnohonásobně zprostředkovanou formu duševní činnosti“ (s. 10—11).

Tento poněkud dlouhý citát je nutný k tomu, aby bylo jasné, kde vidí Konstantinov gordický uzel problematiky vztahu sociologie a ideologie. Spočívá především ve vzájemných vztazích dvou bojujících ideologií — vědecké, socialistické ideologie a ideologie vládnoucí kapitalistické třídy.

Zajímavé a pro nás velmi aktuální náměty přináší Konstantinov tam, kde se zabývá otázkami interpretace objektivnosti a strachem ideologie.

V této souvislosti odmítá ta schémata, v nichž je ideologie mozaikou černého a bílého, pravd a lží.

„...vývoj ideologie, stejně jako rozvoj vlastního sociologického myšlení, je nutno chápat jako proces sociálně podmíněný, který se nachází v nesterétní vzdálenosti od objektivní pravdy v určitém časovém úseku“ (s. 14).

Všichni, kterým se sociologie stala posláním, a ne povoláním, a kteří vědomě a programově usilují o překonání „doby krize“, najdou v této Konstantinově stati nemálo v minulosti přehlížených nebo různě podceňovaných postulatů, které v naší situaci přijímají význam meritorní.

Závěrečné odstavce Konstantinovova článku mohou někomu znít jako samozřejmost, pro jiné mohou být osobním krédem. Nemálo československých sociologů by je mělo přijímat jako poučení. „Nelze hovořit o vzájemném vztahu sociologie a nějaké abstraktní ideologie, protože taková ideologie na světě vůbec neexistuje. Existují konkrétní směry v oblasti sociologie na Západě a v socialistických zemích. Existují konkrétní formy a druhy ideologie. Každý ze sociologických směrů je do jisté míry spojen s tou či onou ideologií... a to i tehdy, když se toto spojení popírá. Čistá sociologie, plně nezávislá na ideologii, na ideologickým boji probíhajícím v současném světě, neexistuje a ani existovat nemůže“ (s. 18).

Teoreticky závažná je rovněž stať V. Ž. Kelleho *Poznávací a ideologická funkce sociologie*.

Kelle, podobně jako Konstantinov, otevírá svoje téma polemikou s koncepcí „ideologické neutrality sociologie“.

Vychází ze skutečnosti, že proces sociologického poznání je ideologií ovlivňován vždy. Přiznání, respektování tohoto spojení a především jeho význam jsou závislé na otázce, co je to ideologie.

Kelle analyzuje ideologii ve dvou rovinách: v rovině jejího původu a v rovině její sociální funkce.

Tento přístup mu umožňuje objasnit zvláštnost marxistické teorie, která spočívá v tom, že „...spojuje kvality ideologie a vědy a ve své podstatě představuje vědu plnicí poznávací i ideologické funkce“ (s. 25). Marxismus tedy překonává rozštěpení ideologického a poznávacího procesu. Také v marxistické sociologii, jak ukazuje Kelle, můžeme hovořit o jednotě poznávací a ideologické funkce.

„Ideologická funkce... stimuluje poznávací funkci, která je naopak základem pro plnění funkce ideologické. Soulad poznávací a ideologické funkce je základem přednosti a veliké síly sociologie, neboť spojuje teorii s praxí a dává skutečnosti vědecký základ, staví vědu do služeb člověka, humanismu a svobody“ (s. 26—27).

Kelleho úvahy provokují k zamyšlení nad zcela konkrétní problematikou. Jestliže vycházíme z předpokladu, že ideologický vliv na sociologii tu je vždy, pak nás musí zajímat, jaký je tento vliv, ve kterých fázích sociologické práce působí a jak proniká.

Nejen sociologické teorie různého stupně obecnosti, ale i každé sociologické šetření přijímá ideologické postuláty. S ideologickými postuláty, obsaženými v hodnotících soudech, se setkáváme už a) při výběru problematiky a ve formulaci úkolu před zahájením výzkumu, v koncepci přístupu ke zkoumané realitě. Obecně teoretické otázky tu mají přísně vymezený ideologický charakter. S vyhraněné ideologickými aspekty se setkáváme b) při interpretaci a vyhodnocení získaných empirických materiálů. Jejich zpracování může být objektivní analýzou, nebo také slátnutím subjektivistických a avanturistických interpretací. Konečně někdy i c) v procesu terénního sběru informací mohou, jak nám ukazují zkušenosti např. z výzkumu veřejného mínění, ideologické aspekty podstatně ovlivňovat průběh šetření (např. do práce anketérů vstupují různými emocionálními vlivy apod.).

Tak jako nelze žít člověku ve společnosti a nebyť na této společnosti tak či onak závislým, tak ani „společenské vědy, zabývající se sociálními vztahy, činností lidí a společenskými skupinami, nemohou být lhotejné k procesům probíhajícím ve společnosti. Když se taková lhotejnost projevuje, nelze to považovat za něco pokrokového...“ (s. 28).

Za velmi aktuální téma považujeme stať V. S. Semjonova *Problematika rozvoje a boje marxistické a buržoazní sociologie*. Semjonov dokazuje, že nevyhnutelnost vzájemného vztahu mezi sociologií a ideologií dnes akceptují nejen marxisté, ale i levicově orientovaní sociologové kapitalistického světa. Čelné místo

mezi nimi zaujímá C. W. Mills a početný kolektiv autorů publikace „Nová sociologie – stati sociální vědy a sociální teorie na počest C. W. Millse“ (I. L. Horowitz, *The New Sociology. Essays on Social Science and Social Theory in Honour of C. Wright Mills*, N. Y. 1965).

V československé sociologii jsme se v minulých letech spíše než marxistickými kritiky stali vykladači různých sociologických škol a směrů, autorů více či méně „světových“, zatímco práce těch, kteří nám jsou svými výchozími postoji a závěry nejbližší, zůstávaly zastrženy kdesi v pozadí „velkých autorů“. Monopol přístupu k určité zahraniční literatuře byl tu současně i monopolem výběru autorů uváděných do československé sociologie.

Tak známějšími a „světovými“ byly spíše teorie „velké syntézy“ (podle nichž je sociologie dnešních dnů ansámblem rozmanitých a ve velkou syntézu spojených sociologických teorií) než hnutí levicových sociologů, hledající cesty vedoucí od pozitivismu k objektivní metodologii s elementy materialismu a dialektiky.

Semjonov ukazuje především na Sorokinovu koncepci, že i když jsou představy o obecných principech „velké syntézy“ sebezajímavější, nejsou nikdy spojeny s tím nejpodstatnějším: „... neprovádí srovnání sociologických teorií na základě gnoseologických a metodologických principů, na základě jejich třídních kořenů a ideově politického původu. Právě tato oblast skýtá mnoho možností, na kterých by se dal nejen demonstrovat principiální rozdíl a protikladnost marxistické a buržoazní sociologie, ale také zaznamenat odlišnost sociologických koncepcí pokrokových, levicových sociologů Západu a rysy, jež je skutečně sblíží s marxistickou sociologickou teorií a oddělují od oficiální sociologické doktríny vládnoucí buržoazie“ (s. 60).

Představy a obrazy o integraci všech sociologických teorií, všech „částí pravdy“, v jednotnou sociologickou budoucnost, které nacházíme nejen u Sorokina, ale s nimiž se v různých enklávách setkáváme na posledních mezinárodních kongresech Světové sociologické asociace, nemají reálnou základnu.

Semjonov odkrývá výchozí metodologické chyby těchto koncepcí o „jednotné“, „integrující“ sociologii.

„Všechny sociologické teorie, směry a orientace se ve skutečnosti zabývají různými aspekty sociálně kulturní skutečnosti, které mají reálný charakter. Je faktem, že objekt je reálný. Avšak představa, že všechny sociologické školy a směry tyto reálné aspekty „podrobně popisují v různých teoriích“ (podrobně v tomto případě znamená vědecky, hluboce a objektivně odpovídajícím způsobem), je předpokladem nesprávným a neodpovídajícím reálné situaci.

Zásadní rozdíly a protikladnosti jednotlivých sociologických směrů, škol a orientací jsou vyvolány právě mírou „podrobnosti popisu“ objektivní reality. Míra „podrobnosti popisu“ sociálně kulturní reality je však u různých škol a směrů v první řadě závislá

na gnoseologických, metodologických, třídních a ideově politických základech, o něž se příslušné sociologické směry opírají“ (s. 61).

V marxistické sociologii nepůjdeme cestou konvergence s oficiální buržoazní sociologií. Marxistická sociologie je kvalitativně samostatný vědecký, třídní a ideový systém společenských poznatků. Obohacuje se cestou „kritického osvojování a vstřebávání všech užitečných elementů ostatních sociologických systémů a hlavně mnoha upřímných, zajímavých, důležitých a vědeckých poznatků odhalených pokrokovými sociologickými teoriemi“ (s. 62).

Souhlasíme s V. S. Semjonovem, že to je jediná cesta vedoucí k upevňování pozic sociologů-marxistů, stojících na půdě vědy, odhalujících skutečnou pravdu a sloužících věci společenského pokroku.

Rovněž další stati prvního oddílu knihy přináší tematiku vysoce závažnou. Pokud se jim v našem sdělení nebudeme věnovat podrobněji, tak jen proto, že rozsah recenzní rubriky má svá omezení. D. I. Česnokov zde publikuje úvahu *O dezideologizaci vědy*. Zasloučené polemizuje s těmi, kteří odmítají tezi o spojení sociologie, ideologie a politiky. Ukazuje, v jakých základních směrech působí politika a ideologie na sociologii.

J. S. Markarjan nazval svoji statí *Metoda analýzy sociálního systému*. V. N. Šubkin tu publikuje rozsáhlé sdělení s názvem *Sociologické výzkumy a ekonomická věda*.

Blízkost a spojení práce sociologa a ekonomie je v SSSR tradicí, která začíná někde na počátku dvacátých let u Strumilina. Na tuto tradici dnes velmi úspěšně navazuje Novosibirské oddělení Akademie věd SSSR. Šubkinova práce je věnována otázkám vzájemných vztahů politické ekonomie a sociologie, sociálních výzkumů a sociálního plánování.

Druhá část recenzovaného sborníku „Sociologija i ideologija“ poskytuje mnoho pestrého materiálu o závažných sociálních problémech a o možnostech, jak je vědeckou sociologickou metodou analyzovat. Ať již jde o otázky rodiny, volného času, vlivu techniky, či o působení masových komunikací, všechny tyto problémy jsou předmětem zájmu sociologů na celém světě a ve výspěchách průmyslových zemích zvláště. Tuto skutečnost si uvědomí čtenář při studiu všech statí druhé části tohoto sborníku. Autory statí jsou A. A. Zvorykin, M. T. Jovčuk, L. N. Kogan, M. N. Rutkevič, L. A. Anochina, V. J. Krupjanskaja, M. N. Šmeleva, A. G. Charčev, G. A. Slesarev, Z. I. Fajnbarg, G. P. Kozlova, V. V. Kolbanovskij, B. A. Grušin, I. I. Čangli, A. P. Serceva, J. J. Volkov, N. S. Mansurov, V. S. Semjonov.

Příspěvky autorů v druhé části sborníku charakterizují podstatné souvislosti sociálního života současné socialistické společnosti v Sovětském svazu. Za zvláště významné je možno pokládat ty statí, v nichž se autoři snaží nejen posoudit ten či onen věcný problém, ale kde zároveň ukazují i na metodu jeho poznávání a řešení. M. T. Jovčuk a L. N. Kogan se o tento přístup pokusili. Zároveň podtrhli i hlubší smysl tohoto postupu práce,

když uvedli: „Zájem sovětských vědců o výzkum procesů rozvoje duchovního života člověka... je úzce spojen se snahou socialistické společnosti najít cesty a metody řešení výrazných životních problémů současnosti a tím přispět k obohacení duchovního světa osobnosti“ (s. 80).

Z tohoto hlediska jsou některé stati zaměřeny polemicky. A. G. Charčev vede polemiku s názory některých nemarxistických sociologů rodiny (především s prací W. Gooda *World Revolution and Family*, Londýn 1963). Polemizuje s názorem, že současná rodina, která žije v prostoru tzv. „komplexu západní kultury“ (tj. od Uralu na západ), se nevyznačuje specifickými rozdíly a že zde není rozdíl mezi rodinou v kapitalistických a v socialistických zemích. Charčev prokázal odlišnosti ve dvou okruzích problému: především v otázkách předmanželských vztahů a manželského výběru a dále v početnosti a struktuře rodiny. Přitom nikterak nejde o schematickou polarizaci „na jedné straně“ a „na druhé straně“. Autor chápe, že mnohé jevy se prosazují v obou typech společnosti. To například platí o tzv. „sexuální revoluci“. Charčev nikterak neskrývá, že faktory této revoluce „působí nejen v kapitalistických, ale i v socialistických zemích“ (s. 108). Dále pak uvádí: „Navíc industrializace, urbanizace a s nimi spojené procesy přemístění velkých mas venkovského obyvatelstva do měst i jejich přizpůsobování novým podmínkám proběhly v SSSR v poměrně krátké době a v mnohem těžších ekonomických podmínkách“ (s. 108). Pozoruhodné jsou pak důkazy, které Charčev uvádí o rozdílnostech, které existují v problematice rodiny v kapitalistických státech a v Sovětském svazu (rasové otázky, hloubka změn ve funkcích kapitalistické a socialistické rodiny).

Charčevovu tématu je blízká nejen problematika demografických změn, jak o ní pojednává stať G. A. Slesareva, ale i poznámky, které věnoval otázce volného času B. A. Grušin. Autor při charakteristice obsahové stránky naplně volného času prosazuje aktivní činnost jako významnou kategorii (např. proti pasivnímu, spotřebitelskému životnímu stylu rodin, které tráví volný čas převážně sledováním televizních programů — s. 138) a pokouší se najít i kvantitativní možnosti vyjádření vztahu mezi činnostmi naplňujícími volný čas člověka. Tuto část lze pokládat za zvláště podnětnou.

Pokud jde o stati, které napsali I. I. Čangli a N. S. Mansurov, mohly být obě zařazeny spíše do třetí části, která se zabývá osobností jako předmětem sociologického zkoumání. V této části sborníku autoři sice překračují sociologickou charakteristiku osobnosti, ale právě takové překročení jim umožňuje prokázat, že sociologie vycházející z marxistického filosofického základu má svou vlastní teorii a že je, jak se uvádí ve čtvrté části sborníku, „obecnou vědou ve vztahu k celé skupině jiných společenských disciplín“ (s. 304). Potvrzují to především dvě stati: G. M. Andrejeva, *Obraz člověka a výběr hypotéz v sociálním výzkumu*, a B. G. Ananjev - V. J.

Elmejev, *Metodologické základy komplexního výzkumu člověka*. Obě stati představují výraznou snahu hledat odpovědi na konkrétní problémy, ale v obecném rámci vztahu člověka a společnosti. G. M. Andrejeva konstatuje: „Určitý ‚východ‘ z kruhu čistě technických problémů sociálního výzkumu do sféry obecné sociologie je nezbytný. Takovou sférou je především oblast vzájemných vztahů osobnosti a společnosti“ (s. 196). Autorka si uvědomuje, že dospívat k objevům právě těchto vztahů nelze ani jednostrannou spekulací, ani absurdní absolutizací empirie. Naopak ukazuje, že v sociologickém bádání je důležitá správná proporce mezi teorií a empirií. Nezůstává však jen u tohoto konstatování, ale ukazuje, že právě spojení teorie a empirie je dáno především hypotézami, jejich funkcí v sociologickém výzkumu.

Také Ananjev a Elmejev vycházejí z požadavku komplexního přístupu, o němž se podrobně zmiňuje i stať Andrejevové. Autoři jsou přesvědčenými zastánci názoru, že bádání o člověku již překročilo rámec antropologie a stalo se „obecným úkolem všech současných věd, včetně fyzikálně matematických a technických“ (s. 222). Konkrétně pak dokumentují vztahy, které při studiu člověka vznikají mezi technikou, ekonomikou, medicínou, pedagogikou a psychologií.

Z věcného i logického hlediska tvoří čtvrtá a pátá část sborníku *Sociologija i ideologija* vyústění celé práce. Tak již ve čtvrté části, věnované rozvoji sociologie v socialistických zemích Evropy, to potvrzuje většina příspěvků. Stať sovětského sociologa G. V. Osipova tuto část zahajuje.

Osipovova stať, její orientace a struktura, je jakýmsi prototypem všech ostatních prací zahrnutých do čtvrté části sborníku. Autor se především zaměřuje na vymezení předmětu sociologie a formuluje základní funkce této vědy. Dále pak ukazuje na výsledky práce sovětských sociologů a jejich přínos pro rozvoj sovětské společnosti. V závěru se orientuje na stanovení hlavních směrů sociologické práce v SSSR.

První část Osipovova příspěvku je velmi cenná a podnětná již tím, že pozitivně přispívá k dnešnímu úsilí sociologů o vymezení předmětu a funkce marxistické sociologie. Dá se říci, že vyjadřuje nejen názor, s nímž se u nás shodují mnozí pokrokoví teoretici, ale že v jeho formulacích lze najít podstatné hledisko, které sjednocuje i teoretiky sociologie v Polsku, Bulharsku, Maďarsku, Rumunsku i Jugoslávii. Osipov zcela jasně konstatuje: „Sociologie v SSSR vystupuje jako obecná věda ve vztahu k celé skupině jiných společenských disciplín, zkoumajících ty či ony jednotlivé jevy a procesy společenského života“ (s. 304). Toto vymezení, orientující pozornost i za rámec rozsahu sociologie, Osipov upřesňuje tvrzením, že sociologie se „zabývá výzkumem relativně stabilního systému materiálních podmínek a sociálních vztahů z hlediska jejich vlivu na člověka, na skupiny lidí a na jejich chování“ (s. 304).

Výrazným akcentem Osipovova příspěvku je soustavné spojování sociologické práce

s potřebami a rozvojem budování sovětské společnosti. Sověští sociologové si uvědomují svou odpovědnost za rozvoj socialismu v SSSR. Z toho je také vyvozována hlavní orientace současné sovětské sociologie. Osipov ji vyjádřil v osmi rámcových tematických úsecích: sociální struktura, sociální problémy techniky a práce, sociální problémy životního způsobu, problémy řízení společnosti, sociální problémy života ve městě a na vesnici, otázky duchovního života, sociologické a sociálně psychologické problémy osobnosti, metodologie a metody a techniky konkrétních sociálních výzkumů (s. 310—313).

K úspěšnému plnění takových náročných úkolů je podle Osipova nezbytné dodržení některých zásad. Především je nutná základní a jasná koordinace. Tě se ujaly: Sociologická společnost, Vědecká rada konkrétních sociologických výzkumů při presidiu AV SSSR, ale i sociologická pracoviště některých ministerstev. Druhá významná zásada, na niž Osipov klade značný důraz, je problém přípravy odborně zdatných sociologů. Ke skupinám a laboratorům sociologie na vysokých školách a na Akademii společenských věd ÚV KSSS přibudou další pracoviště. Přípravuje se otevření sociologických kateder na univerzitách v Moskvě, Leningradě, Kyjevě. Ministerstvo školství dokončuje práce na učebních plánech a osnovách.

Celkově se dá říci, že z Osipovova příspěvku vyplývá, že sociologie v SSSR se dostává do rychlého tempa svého vývoje a že má plnou podporu sovětské společnosti a jejich stranických a vládních představitelů. Tuto tendenci lze ovšem v různých kvalitativních i kvantitativních stupních sledovat i v ostatních socialistických zemích, nejvýrazněji, jak to i ze studia sborníku vyplývá, v Bulharsku.

Pokud jde o Bulharsko, je intenzita rozvoje v posledních letech velmi značná, takže dosáhla stupně typického pro země s velkou sociologickou tradicí (Polsko a Československo). V bulharské sociologii tvoří aktuální tradici práce, kterou zahájil již D. Blagoev, jeden ze zakladatelů BKS. Je to důraz na teoreticko-empirickou analýzu sociální reality. Z této tradice vyšla i snaha po vymezení předmětu marxistické sociologie. Ve třicátých letech ji zahájil Todor Pavlov. K. Goranov a O. I. Zotova ve své stati o jeho postoji uvedli: „Todor Pavlov poprvé v bulharské literatuře vymezil sociologii jako samostatnou společenskou disciplínu. Historický materialismus a sociologie, i když jsou těsně spojeny, představují podle názoru T. Pavlova samostatné vědy. Historický materialismus je závažnou částí marxisticko-leninské filosofie a marxisticko-leninská sociologie nejobecnější nefilosofickou vědou o společnosti, jejímž předmětem je struktura a strukturální zákonitost společenské činnosti“ (s. 316—317).

Diskuse o tomto problému proběhla rovněž v padesátých letech a na počátku let šedesátých, podobně jako u nás. Převážná část sociologů v dnešním Bulharsku zastává toto pojetí sociologie ve vztahu k historickému materialismu a vědeckému komunismu: „...so-

ciologie je samostatná konkrétní společenská věda, jejíž jádro tvoří vědecký komunismus. Vědecký komunismus má sociologický charakter, je součástí sociologie tím, že se zabývá sociologickými otázkami přechodu od kapitalismu k socialismu a ke komunismu, otázkami budování a rozvoje komunistické společnosti“ (s. 317).

Obdobně uvažuje i A. Hegedüs ve své stati *Sociologie v Maďarsku* a právě v tomto duchu zdůrazňuje zároveň možnost a potřebu, aby marxistická sociologie pracovala sice s empirickými fakty, ale aby neupadala do plochého empirismu. Hegedüs správně konstatuje: „Socialismus zvitězil v mnoha státech Evropy a Asie. Vznik výroby socialistického charakteru v tak velkém množství zemí a v tak různorodých podmínkách odkrývá sociologům široké možnosti vytváření dobře fundované teoretické základny a verifikace klasického marxistického názoru na socialistickou společnost“ (s. 329).

Velmi podrobný přehled podává příspěvek německého sociologa E. Hahna *Sociologie v Německé demokratické republice*. Informuje o sociologických výzkumech v minulosti a o základních centrech a směrech sociologických výzkumů v NDR. Tento příspěvek je hodnotný nejen pro výčerpávající shrnutí minulých i současných výzkumů v NDR, ale i pro svou adresnost v odkazech na instituce i jména jednotlivých sociologů a jejich podíl na řešení toho či onoho úkolu. Pro českého čtenáře bude jistě zajímavá i taková skutečnost, že v NDR pracuje deset základních středisek sociologické práce, zabývajících se problémy řízení, organizace, vědeckotechnickou revolucí, vztahem k práci, sociálními a ideologickými problémy kvalifikace dělníků, socialistickou inteligencí, rodinnými poměry přistavních dělníků, problémy socialistické kultury a otázkami sociologie venkova (s. 345—346).

Přestože je polská sociologie u nás poměrně velmi dobře známa, přináší příspěvek J. Szczepańskiego *Obecné cíle sociologie a polská národní škola* několik významných poznětů k zamyšlení. Především je to pohled na otázku možnosti přispívat do společné pokladnice sociologického poznání prostřednictvím národních škol. Proto Szczepański zvolil historický výklad vývoje polské národní sociologické školy: od tradičních představ až po dobu, v níž v polské sociologické teorii zakotvil marxismus jako východisková i hodnotící teorie.

Na rozdíl od polské sociologie jsou českému čtenáři poměrně málo známy sociologické práce a jejich problémy v Rumunsku. Stať nazvaná *Sociologické výzkumy v Rumunsku* dává dobrý přehled o současném stavu a perspektivách marxistické sociologie v této bratrské zemi.

Také v Rumunsku marxistická strana odsoudila nesprávné, dogmatické přehlížení sociologie a na IX. sjezdu RKS byla jasně zdůrazněna nezbytnost rozvoje sociologie pro budování rozvinuté socialistické společnosti.

Současná marxistická sociologie v Rumunsku kriticky zhodnotila předválečnou socio-

logickou tradici, jak ji představovali především D. Gusti a P. Andrei, a orientuje se na významné sociální problémy, jako je výzkum hnutí novátorů, vztah dělníků k technickému pokroku apod. Jedním z centrálních úkolů rumunských sociologů je výzkum venkova. Zde marxističtí sociologové navazují na výzkum vesnic, které zkoumali již sociologové buržoazní „bukureštské školy“ (D. Gusti), a studují posun způsobený přeměnou rumunské vesnice na vesnici socialistickou.

Rumunští sociologové plní tyto úkoly s vědomím, že je potřebné vychovávat kvalitní odborníky v oboru sociologie. Hlavním zdrojem této přípravy je katedra sociologie na bukureštské univerzitě, dále pak Institut filosofie a sociologie RAV a Akademie společensko-politických věd Stefana Georgiu.

Pokud jde o stať V. D. Skaržinské, věnovanou sociologii v Československu, lze říci, že je to seriózní výčet základních etap ve vývoji naší sociologie, opírající se především o oficiální usnesení vládních a stranických orgánů o rozvoji sociologie u nás. Je pochopitelné, že pro zájemce o sociologii v Československu přináší pouze nejzákladnější informace.

Závěrečnou část čtvrtého oddílu recenzovaného sborníku tvoří příspěvek V. D. Patruševa, věnovaný mezinárodnímu komparativnímu sociologickému výzkumu časových rezerv městského obyvatelstva. Zpráva průkazně potvrzuje skutečnost, že zatímco velká frekvence zájmu buržoazní sociologie byla především věnována otázkám volného času, sovětská sociologové provádějí již od 20. a 30. let výzkum časových rezerv pracujících. V roce 1964 se proto mohli zúčastnit mezinárodního výzkumu a navázat přitom na poměrně velkou předcházející tradici. Zpráva shrnuje výsledky diskuse o dané otázce (diskuse „u kulatého stolu“), již se zúčastnili sociologové z kapitalistických i socialistických zemí.

Na základě výběrového souboru 20 000 dotazovaných bylo zjištěno, že velké množství času zabírá domácí práce. Volný čas mužů se pohybuje od 3,5 do 4,9 hod. denně, volný čas žen od 2,4 do 4,3 hod. denně (s. 404). Zpráva, tak jak ji podává Patrušev, je podrobnou informací o zkoumané otázce a zároveň přehledkou práce, kterou na tomto úseku vykonali sociologové socialistického tábora.

Pátý oddíl, tj. poslední část sborníku, tvoří stati sovětských autorů (J. N. Gavrilce, J. V. Arutjunjana, A. F. Okulova a dalších) věnované otázkám sociologie a hraničních vědních oborů: matematiky, demografie, sociologie venkova, sociologie náboženství atd. V jistém smyslu je tato část jakýmsi faktografickým a teoretickým završením oddílu čtvrtého, což prokazuje promyšlenou koncepcí editorů, kteří sborník jako celek připravili k publikaci.

Návaznost spočívá především v tom, že ve všech zemích tábora socialismu se v té či oné míře řeší uvedené aktuální otázky. Není sporu o tom, že mezi ně patří takové problémy, jako je matematické modelování sociál-

ních procesů nebo významný vztah dvou, dnes již těžko oddělitelných disciplín, vztah demografie a sociologie. Kvantifikace, snaha po vyjádření funkcionálních závislostí, snaha postihnout vztahy mezi formálními a neformálními strukturami ve společnosti, to vše vyžaduje pomoc matematiky a kybernetiky. V tom smyslu vyjadřuje J. N. Gavrilce lapidární zjištění: „Jazyk kybernetiky a modelování pomáhá lépe chápat podstatu sociálních procesů“ (s. 417). V poměrně málo rozsáhlé stati se autorovi podařilo ukázat na možnosti využití matematiky a kybernetiky v tak významné sféře, jakou je sociální struktura.

Otázka vztahu demografie a sociologie je zde posuzována jednak kriticky, ve vztahu k buržoazní demografii, a jednak pozitivně, jako vztah dvou samostatných společenských věd, které mohou přispět k *zajištění štěstí všeho lidstva*, budou-li vycházet z vědeckého teoretického bohatství marxismu-leninismu.

Další příspěvky se týkají speciálních sociologických disciplín, sociologie venkova a sociologie náboženství. Skutečně odpovídají na „aktuální“ problémy sociologie, nejen z hlediska „čistého“ badatelského zájmu, ale z hlediska účinné angažovanosti marxistické sociologie. Jde zároveň o informace týkající se etap rozvoje těchto disciplín v SSSR. Je zde uvedeno mnoho poznatků a zjištění, která mohou přispět k stimulaci práce našich marxistických sociologů, a to nejen tematicky, ale i pokud jde o angažovaný přístup badatele.

Závěrem bychom rádi uvedli významný citát z příspěvku V. D. Skaržinské: „Není pochyb o tom, že těsné kontakty sociologů Československa a Sovětského svazu a také účinnější spolupráce se sociology ostatních socialistických zemí napomohou jak rozvoji sociologie v každé jednotlivé zemi, tak i marxistické sociologii vůbec“ (s. 386).

Jiří Houška - Karel Rychtařík

A. M. Rumjancev o knize Jana Szczepańskiego

Před časem vyšel v Sovětském svazu ruský překlad knížky polského autora Jana Szczepańskiego *Základní sociologické pojmy*. Tato příručka, která byla v Polsku vydána poprvé v r. 1963, je známa z českého vydání z roku 1966 také u nás. Skutečnost, že se Szczepańskiego práce dostává nyní také do rukou sovětských čtenářů, má podle mého názoru hlubší význam, než by se mohlo na první pohled zdát. Není totiž ještě tak vzdálena doba, kdy někteří teoretikové jak v SSSR, tak u nás pohlíželi na rozvoj polské sociologie na přelomu 50. a 60. let s jistou dávkou skepse a kdy se dokonce domnívali, že socialistická společnost sociologii jako samostatnou vědní disciplínu nepotřebuje. Jakkoli si nemyslím, že by vývoj polské sociologie ve zmíněném období byl bez problémů a chyb, přesto se dnes, kdy už máme určitý historický odstup, ukazuje, že hlavní tendence zde byla zdravá, vycházela z marxistických pozic, o čemž svědčí nesporné a trvalé výsledky jak